

ПРАВЕН ДИЈАЛОГ

БР. 16

Институт за човекови права

Содржина

За дискриминацијата, накратко	
— М-р Ѓултен Мустафова.....	2
Правата и погодностите на осудените лица во казнено – поправните установи во Република Македонија од аспект на праксата на ЕСЧП и извештаите на релевантните организации	
— М-р Петар Јорданоски.....	5
Човекови права и слободи на маргинализирани групи на лица – ЛГБТИ-заедница и правото на цивилно партнерство-пакт	
— М-р Мартин Сопронов.....	11
Пристапот до човековите права на Ромите бездржавјани во Македонија	
— М-р Сибел Амет.....	19
Малолетниците жртви на кривични дела како маргинализирана категорија во нашето општество	
— М-р Симон Попевски.....	23
Правата на лицата со попречености во Република Македонија- Со поминат рок или сè уште употребливи?	
— Теодор Богоевски.....	28
Заштита на правата на ЛГБТИ-лицата во Република Македонија	
— М-р Марија Јолевска.....	31

За дискриминацијата, накратко

М-р Ѓултен Мустафова

Дискриминација е секое разликување, исклучување, ограничување или давање првенство што се заснова на дискриминаторска основа, кое има за цел да го спречи или ограничи признавањето, уживањето или остварувањето на правата и слободите на одредено лице или група на еднаква основа со другите.

Ако ја разгледаме малку историјата и појавата на дискриминацијата низ неа, можеби може да се каже дека првата дискриминација ги погодила жените. Како што можеби веќе знаеме, жените не биле рамноправни и за жал сè уште не се. Во античките времиња жените се сметале само како обични алатки или слуги. Тие немаа никакви права или мислења. Нивна главна задача била да ги воспитуваат децата, да готват и да чистат, што не се ни сметало за придонес во семејството. Жените беа изедначени во 20 век во повеќето земји. Сепак, сè уште има некои земји каде што ова не се случило.

Друга античка дискриминација со која се среќаваме е ропството. Многу од раните цивилизации се темелеле на работата на робовите, како Вавилон, Египет, Античка Грција или Антички Рим. По почетокот на средниот век ова исчезна од Европа. Сепак, на други места, продолжи да живее. Само во 1853 година во САД тие ја прогласија слободата на робовите - главно Афроамериканци.

Посебен вид дискриминација постои во Индија. Нивното општество (главно) се базира на "системот на касти". Ова е систем кој е поделен на касти во кои можете да се родите само. На дното на пирамидата се поставени "недопирливите". Тие се во основа робови и сè уште постојат во денешно време.

Многу трагичен и близок случај е нацизмот (или националниот социјализам) и дискриминацијата на Евреите и Ромите. Ова главно беше идеологијата на Германија помеѓу 1933-1945 (но започна во Национал-социјалистичката германска работничка партија, НСДАП), предводена од Адолф Хитлер. Еден од главните елементи на нацизмот е тоа што им овозможи на своите следбеници да се мислат себеси супериорни за разлика од другите раси.

Генерално, може да се потврди дека дискриминацијата на глобално ниво се групира и е застапена врз неколку основи: како раса, етничка, верска, сексуална ориентација и род.

Во Република Македонија најзастапена е етничката дискриминација. Народниот правобранител и Комисијата за заштита од дискриминација годишно примаат најмногу претставки за извршена дискриминација врз основа на етничка застапеност.

Етничката дискриминација во Република Македонија е застапена во сите области и се среќава често во секојдневието. Најмногу по овој основ се таргетирани Ромите и

лицата со попреченост, кои се среќаваат со дискриминација при вработување, дискриминација при добивање на здравствени услуги, дискриминација при и во образование и многу други области, едноставно на овие две групи им се ограничени основните човекови слободи и права во секојдневното живеење и движење.

Имено, во 2001 година како една од најголемите афирмативни мерки за постигнување на еднаквост на етничките заедници во Република Македонија во областа на вработување, беше потпишан Охридскиот рамковен договор, кој меѓудругото предвидува и соодветна процентуална застапеност на етничките заедници според пописот на население. Со овој договор се даде можност да се намали нееднаквото третирање на помалите етнички заедници, односно да се намали незастапеноста на припадниците на помалите етнички заедници која е направена во минатото и да се овозможи пристап и влез во државната администрација. Тоа претставува позитивен чекор напред кон постигнување на еднаквост во јавната администрација не само во однос на бројот на вработени лица, туку и во однос на работната позиција и степенот на одлучување во процесот на донесување и креирање на политики.

Друга афирмативна мерка која беше воведена од страна на државата се квотите при запишување во средното и високото образование за припадниците на етничките заедници, со цел постигнување на еднаков пристап до високото образование. Најнова афирмативна мерка во областа на образованието е и стипендиите кои се доделуваат за средношколци и студенти Роми од националниот буџет на годишно ниво.

Афирмативни мерки се активности на надлежните органи кои се насочени кон спречување и заштита од дискриминација, односно намалување или елиминирање на фактичката нееднаквост којашто настанала како резултат на претходна дискриминација. Афирмативните мерки се предвидени и уредени во Законот за спречување и заштита од дискриминација.

Со донесување на првиот Законот за спречување и заштита од дискриминација во 2010 година, Република Македонија ја заокружи законската рамка во однос на заштитата на човековите права. Во оваа законска норма се предвидува заштита од дискриминација по неколку основи и во повеќе области. Исто така, во рамки на основите предвидена е и отворена листа на основи уредена како други дискриминаторски основи уредени со закон и меѓународен договор.

Со Законот за спречување и заштита од дискриминација уредена е и правната заштита, односно постапување во случај на дискриминација која е предвидена преку работата на Комисијата за заштита од дискриминација и постапката за заштита од дискриминација. Во последниот дел од законот се уредува постапката пред суд и се предвидуваат прекршочни глоби.

На постоечкиот закон потребни се одредени измени со цел да се постигне подобра и поефикасна заштита од дискриминација согласно меѓународните стандарди.

Дискриминацијата е термин за која ќе биде потребно уште многу време за елиминирање на фактичката нееднаквост со која секојдневно се соочуваме. Менувањето на размислувањата и отстранувањето на стереотипите и предрасудите на една цела група на народ е нешто што не се случува преку ноќ. Потребно е да се изготви план за излез од секојдневното дискриминаторско општество во кое живееме, за што се потребни поголеми мерки, освен кампањи и обуки. Потребно е зголемување и подобрување на нивото на живеење на луѓето, подобрување на работните услови и воспоставување на стандарди при работењето со цел овозможување на еднаков пристап за сите.

Дискриминацијата е состојба во која секој од нас може се најде во одреден период во животот и затоа почитувањето на недискриминација е исклучително важно, интегрирање на соодветни морални вредности кај децата уште од најрана возраст, постојано укажување на фактот дека сите сме еднакви.

Правата и погодностите на осудените лица во казнено – поправните установи во Република Македонија од аспект на праксата на ЕСЧП и извештаите на релевантните организации

М-р Петар Јорданоски

Во Република Македонија, Законот за извршување на санкциите (ЗИС) ја пропишува целта на извршувањето на казната затвор. Според член 37 од ЗИС, целта на извршувањето на казната затвор е оспособување на осудените лица да се вклучат во општеството со најдобри изгледи за самостоен живот во согласност со закон. Заради постигнување на целта на извршувањето на казната затвор кај осудените лица да се развие чувството на одговорност и да се поттикнуваат да го прифатат и активно да учествуваат во третманот за време на извршувањето на казната, мотивиран и насочен кон превоспитување и развивање на позитивните карактерни особини и способности што го забрзува успешното враќање во општеството. Лицата кон кои се извршуваат санкциите се постапува човечно, со почитување на човековата личност и достоинство, зачувување на нивното телесно и душевно здравје, водејќи притоа сметка за остварување на целите на одделни санкции. Во таа насока, исклучително значајно е практикување на правата и погодностите на осудените лица во казнено – поправните установи и затворите.

Права на осудените лица

Осудените лица во рамките на казнено – поправните установи ги уживаат следниве права:

- **Право на работа** - за разлика од поголемиот број на европски држави работата на осудените лица е нивно право, а не обврска. Осуденото лице доколку сака може да работи и тоа во согласност на неговите психички и физички способности. Работните обврски се извршуваат во рамките на установата, додека осудените лица со третман на отворено одделение можат да работат и надвор од установата. Осудените лица со третман на полуотворено одделение можат да работат повремено и под надзор во правни лица и други институции доколку се обезбедени услови за извршување на казната затвор определени со ЗИС и доколку се обезбедени минимално технички услови за работа.

Значителен проблем е што во голем дел од КПД и затворите стопанските единици се запуштени во изминативе десетина година и дури и да сакаат да работат, голем дел од осудените лица во Република Македонија не можат да го остварат тоа свое право[1]. Во речите сите европски затворски системи, осудените лица кои се психофизички способни имаат обврска или да бидат работно ангажирани или да се

образуваат. Одбивањето на оваа обврска води кон губење на сите поволности, па и изрекување на дисциплински мерки, вклучително и мерката самица.

- **Право на образование** - Образованието е еден од најважните третмани кој се применува кон осудените лица и има голем придонес во нивната ресоцијализација. Во зависност од способностите и можностите на осудените лица, како и условите со кои располага затворот, им се овозможува да посетуваат настава по основно односно средно образование. Образованието на осудените лица може да се организира во самата установа. На осудените лица кои ќе го завршат соодветниот вид и степен на образование им се издава свидетелство, од кое не смее да се види дека образованието и воспитанието е стекнато во казнено - поправна установа. На осуденото лице може да му се одобри вонредно школување на негов трошок во сите видови на образовни установи на слобода, ако со тоа не се нарушува куќниот ред и работата на установата. Извештаите на Народниот правобранител[2], на КПТ и на други релевантни организации, укажуваат на сериозни недостатоци во проблемот на стекнување на образование во македонскиот затворски систем. Со години не е обезбеден редовен образовен процес во казнено - поправните установи, ниту е соодветно екипиран Секторот за превоспитување што негативно влијае на ефикасноста на процесот на ресоцијализација и социјална адаптација на осудените и притворените лица.
- **Право на здравствена заштита** – Секое осудено лице има право на здравствена заштита кое по правило се остварува во установата, но доколку потребите на здравствената заштита на осуденото лице налагаат истото да се лечи надвор, установата е должна тоа да му го овозможи. Во затворските установи се вработува лекар заради остварување на здравственото право што го имаат осудените лица, а времето поминато на лечење се засметува во времето поминато на издржување на казната затвор.

За жал, во македонскиот затворски систем воопшто не се остварува ова основно човеково право. Предизвиците со кои се соочува здравствената заштита во затворите се огромни, вклучувајќи го очајниот недостаток на кадар, несоодветната проверка на новопристигнати лица во затвор, која има последици по превенцијата од малтретирањето и јавното здравје, несоодветната стоматолошка и психијатриска нега и лоша практика на третман со медикаменти. Кадарот на тимот за здравствена заштита во затворот Идризово се состои од двајца доктори (општ лекар и психијатар) и две медицински сестри за популација од повеќе од 1.800 затвореници. Кадарот на тимот за здравствена заштита во Затворот Скопје се состои од еден лекар и една медицинска сестра за 198 притвореници и 117 осудени лица. Во Затворот Штип, имаше еден општ лекар и еден болничар на 359 затвореници, што е сосема несоодветно[3]. Тимот за здравствена заштита, во голем број на затвори, а пред сè во КПД Идризово е поддржан од страна на затвореници “асистенти“, кои во суштина извршуваат должности на медицинска сестра/брат, како што се одржување на

регистрите на здравствената заштита, распределување на лекови, и постојано “на повик“ за да пружат грижа на други затвореници кога нема присутен член на тимот за здравствена заштита, особено во одлучувањето за тоа дали да се јават на Службата за брза помош во Скопје. Истовремено, има значителен пораст на бројот на смртни случаи во затвори и за голем дел од нив има силни индиции дека се резултат на несоодветната, односно отсуството на здравствена заштита во затворите.

Во бројни случаи, Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП), констатирал повреда на членот 3 од Европската конвенција за човековите права заради отсуство или неадекватна здравствена заштита[4]. Така, во случајот Kudla против Полска, е наведено дека Државата мора да гарантира дека лицето е задржано во услови кои се компатибилни со почитувањето на неговото човечко достоинство, дека начинот и методот на извршување на мерката не го подложуваат на мака или јад со таков интензитет што го надминува неизбежното ниво на страдање кое што е нераскинливо кај притворот и дека, имајќи ги предвид барањата од затворот, неговото здравје и добросостојба се адекватно обезбедени. Во случаите Zarzycki против Полска и Dunecki против Албанија, судот се осврнува на потребата од темелна индивидуална проценка на здравствена состојба на осудените лица, а особено лицата со тешко нарушување на здравствената состојба[5], психичко нарушување и зависници од дрога[6].

- **Право на осудените лица на комуницирање и контакти со надворешниот свет** - Осудените лица имаат право да се допишуваат. Осуденото лице има право без ограничување да се допишува со разни установи, со својот бранител, органите на власт и со меѓународни организации за заштита на човековите права. На осуденото лице може да му се дозволи телефонски разговор. Телефонските разговори се реализираат преку телефонска говорница, а трошоците паѓаат на товар на осуденото лице. Осудените лица имаат право на посета од членовите на нивното потесно семејство. Осуденото лице има право, по негово барање да го посети бранител или полномошник што го застапува во неговите правни или други работи. Како проблем се идентификува што телефонските говорници во речиси сите затвори се нефункционални, што на некој начин води кон едно од најчестите коруптивни дејства во сите затвори во РМ - шверцување на мобилни телефони.
- **Право на склучување брак** - Осудените лица имаат право на одржување на приватниот живот, затоа законодавецот пропишал можност на осудените лица да склучуваат брак.
- **Право на задоволување на верските потреби на осудените лица** - во рамките на можностите на установата.
- **Право на слободни активности, спорт и рекреација на осудените лица** - Во установите мора да се обезбедуваат услови за организирање и развој на спортот, рекреацијата и другите слободни активности, од значење за одржување на телесното и душевното здравје на осудените лица. Програмата

за спортски активности, рекреација, стекнување и задоволување на културно-уметнички и други потреби на осудените лица, се уредува како составен дел на третманот и оспособувањето на осуденото лице. Исто така, осудените лица може да користат книги и дневен печат, а исто треба да им се овозможи користење и на другите средства за јавно информирање. На осудените лица мора да им се обезбеди надвор од затворените простории да поминат најмалку 2 часа дневно[7].

Според КПТ на СЕ, незадоволителната ситуација во македонските затвори е дополнително влошена со отсуството на значајни активности (работа, спорт, рекреација и можност за едукација). Во случајот Муршиќ против Хрватска, Големиот судски совет утврдил дека пренатрупаноста во затворот (личен простор помеѓу 3 и 4 метри квадратни) надолполнета со отсуство на слободни активности, спорт и рекреација на осудените лица (време поминато надвор од ќелијата), е повреда на членот 3 од ЕКЧП.

Погодности на осудени лица

За доброто поведение и залагање во работата, како и за поттикнување на добро однесување и за развивање на чувство на одговорност и за интерес и соработка во третманот што се спроведува во установата, на осудените лица можат да им се дадат одделни погодности, како што се:

- Обезбедување на присуство во случај смрт на член на семејството, друг близок роднина или во случај на друга несреќа во семејството;
- Престој со брачен или вонбрачен другар во посебна просторија без надзор;
- Допишување со лица надвор од кругот на потесното семејство;
- Проширување на кругот на лицата кои можат да ги посетат;
- Зголемен број на посети;
- Зголемен број на пратки;

како и поволности на осудени лица кои казната не ја издржуваат во затвореното одделение на установата:

- Продолжени посети или посети без надзор во просториите на Установата;
- Посети надвор од просториите на Установата;
- Слободен излез од Установата до 7(седум) часа;
- Отсуство до 15 (петнаесет) дена во текот на годината, со тоа што отсуството во текот на месецот не може да биде подолго од 3(три) дена;

Погодноста се дава врз основа на предлог за кој се произнесува воспитувачот, инструкторот или службата за обезбедување. Изготвениот предлог се доставува до комисијата за погодности која дава свое мислење. Предлогот се доставува до Директорот на установата кој одлучува по предлогот за што донесува решение.

Предлог за користење на определена погодност можат да дадат службените лица кои непосредно контактираат, работат и учествуваат во ресоцијализацијата на осуденото лице и го следат неговото поведение во текот на издржувањето на казната. Комисијата за погодности ја формира Директорот на установата со решение. Комисијата е составена од претседател, членови и нивни заменици и тоа по најмалку еден член од секторот за ресоцијализација, секторот за обезбедување и стопанско - инструкторскиот сектор. За погодностите кои се користат надвор од установата се донесува решение кое му служи како исправа на осуденото лице за време на отсуството. Времето поминато на отсуство или одмор надвор од установата се смета за издржана казна. Осудените лица на кои им е изречена дисциплинска мерка упатување во самица, не можат да користат погодности пред истекот на три месеци од денот на изрекување на дисциплинската мерка.

Во македонските затвори постои развиен систем на погодности, кој мотивирачки делува на поведението на осудените лица, меѓутоа не постои стандардизиран критериум за времето кога осуденото лице за прв ќе се стекне со можноста да ја користи погодноста, што би можело да се смета за претпоставка за ендемски распространетата корупција во истиот.

Заклучок

Анализите на домашните и меѓународните институции во делот на затворскиот систем укажуваат на загрижувачка стапка на пораст на повратници во казнено-поправни установи во РМ, што укажува на степенот на ефикасност на системот на извршување на санкциите и дали ја остварува неговата основна цел - ресоцијализација и социјална адаптација.

Сериозен проблем во македонскиот правен систем во однос на остварување на правата и поволностите на осудените лица е ендемската корупција во истиот. Во затворите во РМ, а пред сè во КПД Идризово, секој аспект од затворањето е на продажба, од добивањето место во пристојна ќелија, до домашно отсуство, до лекарства, до мобилни телефони и дроги[8]. Секое крило има затвореник “главен во крилото” во улога на посредник со затворските службеници за сите трансакции и вообичаено истото лице имаше подобри услови за живеење[9]. Инвестирањето во имотот на затворите нема само по себе да резултира до подобрен третман на затворениците и до подобри работни услови за вработените, доколку не постои сеопфатна реформа за создавање на модерен затворски систем.

Потребно е да се воспостави силна стратегија која ќе ги минимализира можностите за корупција, на пример преку редуцирање на пренаселеноста и подобрување на животните услови, па затворениците да не мораат да купуваат место во подобра ќелија; овозможување пристап на сите затвореници до јавни телефонски говорници по разумни цени, со цел да останат во контакт со надворешниот свет; обрнување

внимание на бројноста, условите за работа и професионализмот (едукација, обука и надзор) на затворските службеници и воспитувачите како приоритет. Исто така, неопходно е зајакнување на услугите за здравствена заштита[10]. Отсуството на итна реакција од страна на државата покрај што претставува јасна повреда на базичните права на осудените лица, може да води и до “лавина” од случаи кои би биле иницирани пред ЕСЧП, и кои речиси сигурно Република Македонија би ги изгубила.

[1] Извештај од посета на КПТ на СЕ во декември 2016 г., <https://rm.coe.int/pdf/1680763066>

[2] Види повеќе, Посебен извештај за условите за извршување на воспитно-поправна мерка упатување во ВПД и степен на остварување на правата на децата, Скопје мај 2016 г.
<http://ombudsman.mk/upload/Istrazuvanja/2016/Informacija%20VPD%20Tetovo-Ohrid-mk.pdf>

[3] Извештај од посета на КПТ на СЕ во декември 2016 г., <https://rm.coe.int/pdf/1680763066>

[4] Подетално види: *Ilhan v Turkey* (GC), June 2000; *Sabran v Moldova* , October 2005

[5] Види: *Khudobin v Russia*, October 2006; *Xiros v Greece*, September 2010

[6] Види: *McGlinchey and others v the United Kingdom*

[7] Види: *Mandic and Jovic v Slovenia*, October 2010

[8] Извештај од посета на КПТ на СЕ во декември 2016 г., <https://rm.coe.int/pdf/1680763066>

[9] Во последниот извештај на КПТ на СЕ е наведено биле примени детални наводи за начинот на кој за секаков вид привилегии биле вршени плаќања помеѓу роднини на затвореници и затворски службеници. Затвореници изјавиле дека плаќале до 2 000 (две илјади) евра за да бидат преместени во ќелија од простории за колективно сместување осудени лица и наводно 400 евра за домашно отсуство. Во затворот биле присутни мобилни телефони, при што смарт телефони чинеа 300 евра, плус дневно плаќање во мал износ на затворските службеници, за да гледаат во друга насока. Навистина, фактот што скоро сите “јавни“ телефони на картичка не работеле за време на посетата придонело за развој на бизнисот со мобилни телефони. Мобилните телефони јавно се користеле.

[10] Извештај од посета на КПТ на СЕ во декември 2016 г., <https://rm.coe.int/pdf/1680763066>

Човекови права и слободи на маргинализирани групи на лица – ЛГБТИ-заедница и правото на цивилно партнерство-пакт

М-р Мартин Сопронов

Дискриминацијата врз основа на националност, сексуална припадност, етничка група, пол, социјално потекло, политичко убедување, материјална состојба, возраст или некои физички, психолошки или интелектуални попречености отсекогаш биле присутни во човековото општество. Факт е дека некои заедници, во зависност од степенот на образование, морален, културен, социјален, економски и политички развој, поинаку се однесуваат со луѓето кои се различни од мнозинството. Индикаторот за постигнатиот степен на слобода и развиеното, цивилизирано, демократско општество не се рефлектира во позицијата на мнозинството, туку во степенот на правата што малцинските групи или маргинализираните лица ги остваруваат во тоа општество. На маргините на општествените настани, овие луѓе обично одат низ фази на обезвреденост, обесправеност, игнорирање, нетолеранција, но исто така и поддршка и интеграција, до целосно општествено почитување.[1]

Фокусот на оваа статија ќе биде ставен на дискриминацијата врз основа на сексуалната припадност како и заштитата на правата и слободите на оваа маргинализирана група особено на правото за цивилно партнерство-пакт во светло на Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) и праксата на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП). Во тој контекст најпрво ќе биде предочена состојбата на оваа група на лица во Република Македонија врз основа на изештаи и анализи на меѓународни институции и невладини организации, како и за позитивната обврска на државата да ги штити нивните права и слободи согласно Конвенцијата. Последователно, ќе биде презентирани случај пред ЕСЧП каде е утврдена повреда на членот 14 (забрана на дискриминација) од Конвенцијата земено заедно со членот 8 (право на почитување на приватниот и семејниот живот). Ваквиот приказ треба на читателот да му даде јасна насока за тендециите на ЕСЧП и развојот на заштитата на човековите права. За на крајот да се направи увид на тоа што досега е постигнато и дали позитивното право на државата е усогласено со тенденциите на ЕСЧП, изразени преку праксата на Судот и следствено, да се извлечат препораки.

Состојбата во Република Македонија

Хомофобијата и трансфобијата и по повеќе од 25 години независност на Република Македонија сè уште се силно присутни во речиси сите сегменти од секојдневниот живот. Домашните и меѓународните извештаи за состојбата со правата на ЛГБТИ-лицата, без исклучок, ја посочуваат положбата на заедницата како една од најлошите во Европа. Отсуството на политичка волја, отворената хомофобија од високи претставници на институциите и нефункционалноста на правниот систем, се јавуваат

како главни пречки за остварување на принципот на еднаквост на сите граѓани. Пример за тоа се извештаите за напредокот на Република Македонија кон Европската унија[2], каде што државата е постојано критикувана за општите слабости во спроведувањето на стандардите за човекови права, што влијаат на најранливите и на најмаргинализираните групи во општеството, како што е ЛГБТИ-заедницата. Дополнително, извештаите на организацијата ИЛГА Европа, која се бори за правата на ЛГБТИ-лицата и објавува список на 49 земји според нивното почитување на човековите права на оваа заедница, постојано ја сместуваат Македонија на дното. Сè уште опстојуваат системските проблеми што институциите и позитивното право не успеваат да ги надминат, ги надминуваат пребавно или ги продлабочуваат. Основните проблеми се состојат во непрецизноста или во дискриминаторската содржина на правните прописи, недоволната стручност и обученост на претставниците на институциите и непостоењето на ефикасна правна заштита. Во Република Македонија, Уставниот суд, Постојаната анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓаните при Собранието на Република Македонија, Народниот правобранител, Комисијата за заштита од дискриминација и судовите се државни механизми за заштита на човекови права што имаат јасен мандат за справување со дискриминацијата воопшто, но во пракса, структурите за човекови права не преземаат речиси никакви мерки во однос на сексуалната ориентација и родовиот идентитет. Позитивните закони доведуваат до континуирано повредување на правата и на слободите на ЛГБТИ-лицата во Република Македонија и не нудат никаква заштита на заедницата. Легислативата не ги вклучува сексуалната ориентација и родовиот идентитет како посебни основи за заштита и со тоа припадниците на заедницата остануваат ранливи и подложни на поинаков третман од хетеросексуалците.[3]

На почетокот од 2015 година, Владата ја продолжи кампањата за уставни измени за дефинирање на бракот, регистрираното партнерство и вонбрачната заедница. На 20.1.2015 година, Собранието го утврди предлогот на амандман XXXIII со 72 гласа „за“ и 4 гласа „против“. Сепак, утврдувањето на ваквиот амандман предизвика сериозни домашни и меѓународни реакции. „Amnesty International“ предупреди дека гласањето во Собранието „претставува уште еден прилог кон дискриминацијата, насилството и нетолеранцијата врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет во Македонија“. „Amnesty International“ потсети дека „истополовите партнерства не може да се регистрираат во рамките на постојната македонска легислатива“ и побара од властите „да ги повлечат дискриминирачките закони и да гарантираат дека луѓето што живеат во истополови партнерства можат да ги уживаат човековите права без дискриминација“[4]. На 20.1.2015 година, додека Собранието расправаше за исклучувачката дефиниција на бракот (амандман XXXIII), Националната Мрежа за борба против хомофобијата и трансфобијата (НМХТ) организираше јавен протест на кој посочи на реалните проблеми – насилството и дискриминацијата врз ЛГБТИ-заедницата и молкот на институциите. Сепак, собраниската седница на која требаше да бидат изгласани уставните амандмани сè уште се води како незавршена, поради

тоа што предлагачот на уставните измени (Владата) во меѓувреме го изгуби потребното двотретинско мнозинство. Така, неколкумесечната кампања за уставни измени главно се сведе на медиумска кампања за уставна „одбрана на бракот“, во која ЛГБТИ-заедницата беше негативно медиумски претставувана како главна закана за бракот, а во некои медиумски настапи дури и како закана за опстанокот на човештвото.

Во Законот за спречување и заштита од дискриминација, што беше донесен во 2010 година, сексуалната ориентација не беше вклучена како посебна основа за заштита од дискриминација. Родовиот идентитет, пак, како посебна основа за дискриминација не беше ниту земен предвид при изготвувањето на законот. Според член 3 на Законот за спречување и заштита од дискриминација, основите за дискриминација се таксативно наброени и меѓу нив не се наоѓа забраната за дискриминација врз основа на сексуалната ориентација или родовиот идентитет. Иако припадноста на маргинализирана група постои како основа за забрана на дискриминација, толкувањето и подведувањето на случаите под оваа група е целосно во рацете на судиите[5]. Пратеничката Лилјана Поповска во 2015 поднесе „Предлог на закон за изменување на Законот за спречување и заштита од дискриминација“, со цел да се додадат зборовите „сексуална ориентација и родов идентитет“ во чл. 3, каде што се наброени основите за дискриминација[6]. Предлагачот побара сексуалната ориентација и родовиот идентитет да бидат внесени како посебни заштитени дискриминаторски основи, согласно Лисабонскиот договор и Повелбата за темелни човекови права и слободи на Европската унија, за да се постигне целосно усогласување на македонското антидискриминациско законодавство со европското. На 25.8.2015 година, Владата на Република Македонија поднесува мислење до Собранието со предлог да не го донесе законот. Во образложението, Владата тврди дека „институциите што ќе го применуваат Законот (Комисијата за заштита од дискриминација или судовите) им овозможуваат правна заштита и на лицата со нехетеросексуална ориентација, токму поради тоа што се зема предвид отвореноста на списокот дискриминаторски основи“. Притоа, премиерот Никола Груевски, кој е потпишан на мислењето, поднесува список закони (сите донесени во периодот на неговото владеење) во кои сексуалната ориентација се јавува како основа за дискриминација. Во текот на собраниската постапка, и Комисијата за труд и социјална политика и Законодавно правната комисија донесуваат едногласни „констатации“ да не се донесе законот, без никакво образложение. Во отсуство на опозицијата и во експресна постапка, со 60 гласови „за“ (помалку од половината пратеници), Собранието донесува заклучок дека „Предлогот на законот за изменување на Законот за спречување и заштита од дискриминација поднесен од пратеникот Лилјана Поповска не е прифатлив и не може да се даде на натамошно, односно на второ читање“.[7]

Обврските кои произлегуваат од Европската конвенција за човекови права и почитување на судската пракса на Европскиот суд за човекови права во однос на правото за цивилно партнерство.

Европската конвенцијата за човекови права ја потенцира потребата секоја држава потписничка да ги штити правата на маргинализираните групи – ЛГБТИ-заедницата, меѓу кои и правото на цивилно партнерство и недискриминација во однос на хетеросексулците. Во тој контекст, членот 8 од Конвенцијата го штити право на почитување на приватниот и семејниот живот. Според него секој човек има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, домот и преписката. Јавната власт не смее да се меша во остварувањето на ова право, освен ако тоа мешање е предвидено со закон и ако претставува мерка која е во интерес на државната и јавната безбедност, економската благосостојба на земјата, заштитата на поредокот и спречувањето на кривични дела, заштитата на здравјето и моралот, или заштитата на правата и слободите на другите, во едно демократско општество[8]. Дополнително членот 14 ја забранува дискриминација по било кој основ, имено уживањето на правата и слободите, признати со оваа Конвенција, треба да се обезбеди без никаква дискриминација заснована врз пол, раса, боја на кожата, јазик, вера, политичко или кое и да е друго мислење, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, материјална положба, потекло по раѓање или кој и да е друг статус[9]. Овие два члена се исклучително важни за заштитата на правата на ЛГБТИ-заедницата во светло на правото на цивилно партнерство-пакт и негова заштита.

Преку Судската пракса на Европскиот суд за човекови права се остварува ефективна заштита на правото на цивилно партнерство, бидејќи и се наметнува обврската на државата за извршување на одлуките на Судот, која произлегува од членот 46 од Конвенцијата. Имено извршувањето на одлуките на Судот се обезбедува со исплата на досудените средства на жалителите како правична отштета и усвојување и преземање на поединечни и општи мерки, заради отстранување на повредата и последиците кои настанале од неа, како и на причините што довеле до поднесување на жалби пред Судот и соодветно спречување исти или слични повреди[10]. Оттука, сметам дека преку покренувањето на жалби пред Судот, во однос на заштита на горенаведеното право, може да дојде до промена на позитивното право во релевантната држава. Од тие причини ќе биде изнесен предмет пред ЕСЧП со цел да се видат размислувањата, тенденциите и развојот на заштитата на човековите права.

Случај: Vallianatos and Others v. Greece (по жалба бр. 29381/09 и 32684/09, пресуда од 07.11.2013)

Факти на случајот:

Првата жалба била поднесена од двајца грчки државјани, а втората од шест грчки државјани и здружение чии цели вклучуваат обезбедување психолошка и морална

поддршка на геј-луѓето и лезбејките. На 26 ноември 2008 година Законот бр. 3719/2008, со наслов "Реформите во врска со семејството, децата и општеството", стапил во сила. Таа реформа вовела официјална форма на партнерство за невенчани двојки наречени "граѓански пакт", кој бил ограничен само на двојки од различен пол, притоа исклучувајќи ги двојките од ист пол.

Пред ЕСЧП, потпирајќи се на член 14 (забрана за дискриминација), земен заедно со членот 8 (правото на почитување на приватниот и семејниот живот), жалителите се жалеле на фактот дека цивилниот пакт бил дизајниран само за парови со различен пол, со тоа било прекршено правото на приватниот и семејниот живот и претставувало неоправдана дискриминација меѓу двојките од различен пол и двојките од ист пол.

Одлука на судот:

Судот забележал дека жалбата на жалителите не се однесувала на општа обврска на грчката држава да обезбеди форма на законско признавање во домашното право за истополовите врски. Жалителите се жалеле дека Законот бр. 3719/2008 предвидува цивилни партнерства само за двојки со различен пол, со што автоматски се исклучуваат двојките од ист пол од неговиот опсег. Тие ја критикувале грчката држава за воведување дистинкција која според нив, ги дискриминирала.

Судот повторил дека истополовите двојки биле исто толку способни како и двојки од различен пол, да влезат во стабилни врски. Оттука, тој сметал дека жалителите биле во слична ситуација со двојки од различен пол со оглед на нивната потреба за законско признавање и заштита на нивните односи.

Осврнувајќи се на принципите утврдени во судска пракса, Судот нагласил дека целта на заштитата на семејството во традиционална смисла била прилично апстрактна и дека можеле да бидат употребени широк спектар на конкретни мерки. Бидејќи Конвенцијата е жив инструмент што треба да се толкува во денешни услови, државата според член 8 морала да ги земе предвид случувањата во општеството и фактот дека не постои само еден начин или едно решение кога станува збор за семејниот или приватниот живот. Поради тоа, државата требала да покаже дека било неопходно во остварувањето на легитимните цели на кои се повикувала, признавањето на двојките кои живеат заедно, а не се во брак и можноста засегнатите лица да го регистрираат својот однос во пофлексибилна законска рамка од она што се предвидува со брак, спречувањето на двојките од ист пол да влезат во цивилни партнерства.

Судот дури и да тргнел од претпоставката дека намерата на законодавецот била да се зајакне правната заштита на децата родени надвор од бракот и индиректно да се зајакне институцијата брак, останал фактот дека цивилните партнерства претставуваа форма на граѓанско партнерство кое ги исклучило двојките од ист пол, додека им било дозволено на двојките од различен, без разлика дали имале или немале деца, да регулираат бројни аспекти на нивниот однос.

Судот не бил убеден во тоа дека постигнувањето на целите на цивилниот пакт преку законодавството претпоставувало исклучување на двојки од ист пол, од својот делокруг. Законодавното тело можело да вклучи некои одредби кои конкретно се однесуваат на децата родени надвор од бракот, а во исто време тие да се прошират на истополови парови и општата можност за влез во граѓански пакт. Судот понатаму забележал дека поради наведената причина Националната комисија за човекови права сметала дека нацрт-законот е дискриминаторски и дека Научниот совет на парламентот усвоил слична позиција.

И на крајот, Судот нотирал дека според грчкиот закон, паровите од различен пол, за разлика од двојките од ист пол, би можеле да имаат законски признаен однос дури и пред донесувањето на Законот бр. 3719/2008, без разлика дали целосно врз основа на институцијата брак или во поограничена форма според одредбите на Граѓанскиот законик кој се занимава де факто со партнерства. Како резултат на тоа, двојките од ист пол имале особен интерес да влезат во опсегот на граѓански пакт, бидејќи тоа би им била единствена основа во грчкиот закон, за нивниот однос да биде законски признаен.

Покрај тоа, Судот забележал дека немало консензус по ова прашање меѓу земјите-членки на Советот на Европа, но дека во тој моментот постоел тренд кон воведување форми на законско признавање на истополовите двојки. Од 19-те држави кои одобриле некоја форма на регистрирано партнерство, освен бракот, Литванија и Грција биле единствените што ја резервирале исклучиво на двојки од различен пол. Последователно, со два исклучоци, земјите-членки на Советот на Европа, кога одлучиле да донесат законодавство за воведување на нов систем на регистрирано партнерство како алтернатива на бракот, секогаш ги вклучиле истополовите двојки во својот делокруг.

Судот сметал дека Владата не понудила убедливи и издржани аргументи кои би можеле да го оправдаат исклучувањето на двојките од ист пол, од опфатот на Законот бр. 3719/2008. Оттука, сметал дека има повреда на членот 14, заедно со член 8.[11]

Усогласеност на позитивното право на РМ со тенденциите на ЕСЧП во однос на ЛГБТИ-Заедницата

Република Македонија ја декриминализирала хомосексуалноста во 1996 година, што значи дека оттогаш луѓето се слободни да имаат хомосексуални врски. Возраста на зрелост за согласност за сексуални односи во Македонија е еднаква и за хомосексуалните и за хетеросексуалните односи. Во Кривичниот законик не постојат одредби што поради зборовите што ги содржат или опсегот што го имаат, би можеле на дискриминаторски начин да бидат употребени во однос на сексуалната ориентација или родовиот идентитет[12]. Сепак, согласно член 15 од Законот за семејство, брак можат да склучат две лица од различен пол[13], што значи дека

истополовите двојки се дискриминирани со Законот за семејство во однос на двојките со партнери од различен пол. Согласно важечките прописи, истополовите двојки не се препознаени од страна на државата, ниту, пак, имаат какви било права. Во Законот за семејство се утврдени правата и обврските само на невенчаните хетеросексуални парови, а блиските и личните односи се дефинирани како односи меѓу лица од различен пол кои се или биле во врска, но не живеат во вонбрачна заедница. Оттука произлегува дека властите немаат преземено никакви чекори за решавање на секојдневните проблеми на истополовите парови. Тие сè уште се отворено дискриминирани кога се во прашање имотните права, а не се преземени ниту мерки за заштита од дискриминација врз основа на сексуалната ориентација или родовиот идентитет во однос на родителските права, посвојувањето и старателството врз дете. За да се надмине оваа дискриминација, промените во Законот за семејство мораат да гарантираат еднаквост помеѓу истополовите двојки и двојките со партнери од различен пол, како во брачната, така и во вонбрачната заедница. На овој начин ќе се овозможи заштита на ЛГБТИ-лицата во однос на имотните права и ќе се отвори простор за работа на полето на недискриминаторското постапување во однос на родителските права, посвојувањето и старателството врз деца[14].

Препораки

Од предходно наведеното се наметуваат следните препораки:

- Промена на Законот за семејство на тој начин што ќе се гарантира еднаквост помеѓу истополовите двојки и двојките со партнери од различен пол, како во брачната, така и во вонбрачната заедница.
- Подготвување на измените на Законот за спречување и заштита од дискриминација, особено во делот на пристапот до правда на жртвите од дискриминација, независност на Комисијата за заштита од дискриминација и вклучување на сексуалната ориентација и родовиот идентитет како основи за дискриминација.

[1] Centar za pravnu pomoć ženama; “Pravni vodič za marginalizirane i ranjive grupe”, oktobra 2009. godine; str.4

[2] Извештај на Европската комисија за Република Македонија за 2015 година, http://www.sobranie.mk/content/%D0%9D%D0%A1%D0%95%D0%98/PR2015_All_CK_FF_MK_16.11.2015.pdf

[3] Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија; Анализа на законската рамка во однос на правата на ЛГБТИ-заедницата; стр.8

- [4] Amnesty International; „Macedonia: Same-sex marriage ban will entrench discrimination“; <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/01/macedonia-same-sex-marriage-ban-will-entrench-discrimination/>
- [5] Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија; Анализа на законската рамка во однос на правата на ЛГБТИ-заедницата; стр.13
- [6] Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“ бр.50/2010, Член 3.
- [7] Коалиција за сексуални и здравствени права на маргинализирани заедници; „Годишен извештај за 2015“ година, стр. 51 и 52.
- [8] Европска конвенција за заштита на човековите права; Член 8, стр. 10
- [9] Ibid; Член 14, стр. 13
- [10] Ibid; Член 46, стр. 26
- [11] Vallianatos and Others v. Greece; (Applications nos. 29381/09 and 32684/09); Judgement Strasbourg 7 November 2013; <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128294>
- [12] Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија; Анализа на законската рамка во однос на правата на ЛГБТИ-заедницата; стр.15
- [13] Закон за семејство; „Службен весник на Република Македонија“ бр.153 од 20.10.2014 година; Член 15.
- [14] Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија; Анализа на законската рамка во однос на правата на ЛГБТИ-заедницата; стр.15

Пристапот до човековите права на Ромите бездржавјани во Македонија

М-р Сибел Амет

Бездржавјанството (statelessness), во правна смисла на зборот, претставува состојба кога едно лице не е државјанин на ниту една држава (de jure бездржавјанство)[1] или состојба кога државјанството на едно лице не е ефективно (de facto бездржавјанство)[2]. Недостатокот на врска помеѓу една држава и индивидуа еволуира во комплексен и мултидимензионален проблем, од причина што „припаѓањето“ на една држава преку државјанството, останува клучен фактор за една индивидуа да ужива одредени права, вклучувајќи ги и правата да може легално да влезе и напушти една држава, да има претстојувалиште и можност за вработување, да има пристап до образование, здравство и социјално осигурување, односно да ги користи сите можности за достоинствен живот.

Поради тоа се поставува прашањето – дали оние индивидуи кои што немаат никаква припадност/врска со која било држава, всушност ги уживаат овие права? Одговорот се чини едноставен, а тоа е дека човековите права би немале никаква вредност доколку истите би биле права кои можат да ги уживаат само државјаните, односно да бидат достапни само за оние лица кои имаат правна врска со некоја држава.

Бројката на лицата без државјанство расте рапидно секоја година, а Високиот комесаријат за бегалци на Обединетите нации (УНХЦР) во 2008 година процени дека бројката на лица без државјанство низ целиот свет изнесува околу 12 милиони. [3]

Во Република Македонија најпогодени од овој феномен се Ромите како малцинска етничка заедница. Во голем дел бездржавјанството на дел од ромското население во Македонија е поврзано со распаѓањето на СФРЈ. Тогашниот закон за државјанство на Република Македонија од 1992 година[4] предвидуваше дека државјаните на СФРЈ стануваат по автоматизам државјани на новооформената држава. Оние кои законски претстојуваша на територијата на Македонија во време на распаѓањето можеа да се стекнат со државјанство преку натурализација во рок од 1 година. Многумина го пропуштија релативно краткиот рок предвиден во законот, а како резултат на тоа овие лица станаа странци во државата во која што се родени и живеат. Бројката на Ромите кои останаа без државјанство е загрижувачка, особено кога ќе се земат предвид проблемите со кои се соочуваат овие лица секојдневно. Имено, недостатокот на лични документи за идентификација како проблем неминовно поврзан со бездржавјанството натаму создава огромни пречки. На Ромите бездржавјани им се недостижни најбазични права како на пример образование, здравствена заштита и пристап до пазарот на труд, а многу често се исклучени од услуги ограничени само за државјаните на Македонија, како што се бесплатно образование, јавно здравство и програми за социјална заштита. Бројката на деца Роми бездржавјани расте бидејќи

нивните родители не поседуваат документи за идентификација и со тоа се спречени да ги впишат своите деца во матичните книги на родени. Иако домашната легислатива стипулира дека основното и средното образование се задолжителни, односно дека секое дете има право на основно и средно образование вклучувајќи ги и децата без државјанство, во пракса на децата Роми бездржавјани најчесто им е попречена можноста да се стекнат со сведителства, односно да матурираат поради тоа што изводите од матичната книга за родени се задолжителни за завршните испити и добивањето дипломи и сведителства.[5]

Пречките во уживањето на базичните права со кои што се соочуваат Ромите бездржавјани упатуваат на проблемот колку всушност човековите права им се достапни на овие лица. Имено, теоретски поставено, државјанството само по себе не смее да биде предуслов за една индивидуа да ужива во своите човекови права. Дотолку повеќе, фактичкото постоење на бездржавјанството, треба да претставува поттик за меѓународните механизми да пружат поголема заштита кон овие лица.

Со усвојувањето на Универзалната декларација за човековите права во 1948 година, беше замислен нов светски поредок со зачетокот на меѓународното право за правата на човекот, што ги обврзува државите да ги промовираат и заштитат човековите права за сите индивидуи, без оглед на тоа каде се наоѓаат и дали имаат, односно немаат државјанство. Човековите права опфатени со Декларацијата се инхерентни за секое човеково битие со фактот на неговото раѓање како такво. Човековото достоинство е етаблирано како фундаментална вредност во Универзалната декларација. Имено, во самата преамбула на Декларацијата е предвидено дека „признавањето на вроденото достоинство и еднаквите и неотуѓиви права на сите членови на човековото семејство е темел на слободата, правдата и мирот во светот“[6]. Човековото достоинство е сржта на човековиот идентитет и во недостаток на истото, правните механизми за заштита на човековите права не би имале тежина. Дотолку повеќе, човековото достоинство е темелникот на секое човеково право заштитено од меѓународното право за правата на човекот и е неопходно да биде испочитувано и заштитено, дури и кога едно човеково право е ограничено.

Во меѓународното право концептот за бездржавјанството е опфатен во две меѓународни конвенции на Обединетите нации – Конвенцијата за статусот на лицата без државјанство од 1954 година[7] и Конвенцијата за намалување на бројот на лицата без државјанство од 1961 година[8]. Иако конвенциите не покажаа голем успех во обемот на нивното ратификување од страна на државите, а воедно и во делот на заштита, сепак имаат одредени аспекти кои нудат процедурални решенија и обврски за државите потписнички. Меѓутоа, и покрај овие конвенции, меѓународното право за правата на човекот мора да биде признаено како извор на фундаменталните права на лицата без државјанство низ целиот свет. Бездржавјанството како прашање се чини за сложено, најмногу поради фактот што најчесто е разгледуван низ призмата на Конвенциите кои се однесуваат на бездржавјанството и како засебно прекршување на право на државјанство, различен од прекршувањето на човековите права и

човековото достоинство. Поради тоа што најчесто проблемот со бездржавјанството се гледа како проблем за пристап до државјанство – како концепт регулиран со националното право на секоја држава, на овие лица не им е овозможена соодветна и континуирана заштита преку заштитните механизми на меѓународното право за правата на човекот. Бездржавјанството е неопходно да се разгледува како проблем под фундаменталните човекови права и загрозување на човековото достоинство, а со тоа да биде ставено под опсегот на суштинските конвенции и декларации на меѓународното право.

Судирот помеѓу универзалноста на човековите права и суверенитетот на државите се смета како главна причина за недостатокот на политичка волја за адресирање на овој проблем.

Бездржавјанството само по себе не смее да ја отежнува можноста на секоја индивидуа да ужива човекови права. Иако меѓународното право се трансформираше на начин што и овозможи на индивидуата да се јави како субјект на меѓународното право, сепак фактичкото уживање на човековите права во голем обем зависи примарно од државите. Поради тоа е неопходно дискусијата за бездржавјанството да се осврне на ова прашање како прашање во контекст на човековите права, а не како прашање во контекст на државјанството како институт кој потпаѓа под јурисдикција на суверените држави. Универзалноста на човековите права наспроти суверенитетот на државите е судир кој што е особено видлив кај лицата без државјанство, поради што долго време овие лица беа надвор од фокусот на релевантните актери во меѓународното право и неминовно придонесе до ескалација на овој проблем.

Во контекстот на Република Македонија, имајќи ја предвид ноторната дискриминација со која што се соочуваат Ромите во нашето општество, во форма на нивна сегрегација, расно профилирање и полициска бруталност, дополнително загрижувачки е товарот на оние Роми кои воедно се и бездржавјани кои искусуваат дополнителни отежнувачки околности во пристапот до заштита на нивните права. Следствено, неопходноста да се надмине концептот на „правото да се има право“, односно концептот дека државјанството на една индивидуа е тоа што овозможува пристап до основни права следствени на човековото достоинство, произлегува од тоа што во пракса овој концепт се покажа како штетен во однос на човековото достоинство, најистакнато преку голготата со која што се соочуваат Ромите бездржавјани во Република Македонија.

[1] United Nations (1954). Convention relating to the status of stateless persons. New York, Article 1(1).

[2] Masey, H. (2010). UNHCR and De Facto Statelessness - Refugee Research Network. [online] Refugee Research Network. Available at: http://refugeereseach.net/rrn_node/unhcr-and-de-facto-statelessness

[3] <http://www.unhcr.org>. (2009). 2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons. [online] Available at: <http://www.unhcr.org/statistics/country/4a375c426/2008-global-trends-refugees-asylum-seekers-returnees-internally-displaced.html>.

[4] ЗАКОН ЗА ДРЖАВЈАНСТВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА “Сл. весник на Р Македонија“ бр. 67/92 од 03.11.1992 год.

[5] "This is our home" Stateless minorities and their search for citizenship. (2017). [online] UNHCR, Division of International Protection, p.27. Available at: http://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/UNHCR_EN2_2017IBELONG_Report_ePub.pdf

[6] United Nations (1948). Universal Declaration of Human Rights. Paris: United Nations, Preamble.

[7] United Nations (1954). Convention relating to the status of stateless persons. New York

[8] United Nations (1961). Convention on the Reduction of Statelessness. New York: United Nations.

Малолетниците жртви на кривични дела како маргинализирана категорија во нашето општество

М-р Симон Попевски

Денес неспорно е дека криминалитетот е основен проблем на современото општество и најтешка загрозба на квалитетот на човечкиот живот. Посебен предизвик на неговата превенција и репресија е заштитата на малолетниците - жртви на кривични дела. Современите услови на живеење, напредокот на науката и техниката, политичките и општествени промени на сосема нов начин ја одредуваат положбата на младата генерација, па со самото тоа во законодавствата на современите држави на сосема нов начин е определена положбата на малолетниците. Така е и во нашето законодавство. Нова правно-институционална рамка на спречувањето на малолетничката деликвенција и заштитата на малолетниците - жртви на кривични дела во нашето законодавство е поставена со усвојувањето на Законот за малолетничка правда од 2007 година (сега Закон за правда на децата), со која малолетниците се извлечени од материјалноправниот и процесноправниот третман на возрасните сторители на кривични дела. Во содржинска смисла, покрај уважувањето на специфичните потреби и можности за спречување на престапништвото на децата, како и нивната казнено-правна заштита, новиот систем на малолетничка правда е втемелен врз најновиот развој на меѓународните стандарди за правата на малолетниците.

Уште една општа напомена на самиот почеток се однесува на општата тенденција на современите кривични законодавства, според која во веќе традиционалното општо настојување кон подобрување на положбата на децата, модерните кривични законодавства сè повеќе ја прошируваат зоната на инкриминација, зголемувајќи го и диференцирајќи го системот на кривични дела на штета на малолетниците. Кон ова би додал дека настојувањето за подобрувањето на положбата на малолетниците - жртви е забележителен тренд и на современото кривично право во целина и еден од столбовите врз кои се потпира казнено-правната реформа. Би потенцирал дека казнено-правната заштита не е единствен правен начин за заштита на малолетниците - жртви на кривични дела и прекршоци. Според принципот на постепеност и природата на заштитата, приоритет во однос на интервенцијата според оваа категорија на жртви имаат семејно-правните и социјално-заштитните мерки. На ова се надоврзува уште едно барање, кога е ова прашање, оваа област на заштита, поврзано со нужноста на испреплетување и надополнување на правните и стручни стандарди.

Како адвокат кој секојдневно во нашето законодавство се среќава со случаи каде што жртва на кривично дело е малолетно лице, сметам дека секогаш треба да се има предвид, дека казнено-правната заштита на малолетниците - жртви се смета за *ultima ratio* во сферата на правната интервенција во однос на оваа категорија на лица, па

согласно тоа кон оваа категорија на лица институциите треба да постапуваат со посебно внимание како ранлива категорија на лица, која што сè уште нема оформен статус во самото општество.

Законот за малолетничка правда (сега Закон за правата на децата) кој следеше на неколкугодишна подготовка, значи заокружување на еден проектен процес за кодификација на малолетничкото законодавство и создавање на единствено малолетничко законодавство кое ќе се раководи од потребата за успешна, пред се, превентивна активност на сите надлежни субјекти во вкупната грижа за заштита, воспитување, превоспитување и за правилен развој на една специфична категорија млади луѓе - малолетниците. Една од најзначајните новини на ЗМП (сега Закон за правата на децата) секако се одредбите на петтиот дел од Законот кои што се однесуваат на посебната заштита на малолетниците - жртви на кривични дела. Овој дел е посветен на малолетниците кои се оштетени со кривичното дело како и за малолетниците кои може да се јават како сведоци за определено кривично дело за кое тие имаат битни информации. Одредбите од овој дел на Законот, што се од материјална и процесно-правна природа, содржат значајни решенија во прилог на подобрувањето на положбата на малолетникот -жртва. Така, овој Закон, во постапката што се води за кривични дела во кои малолетникот се јавува како жртва, пропишува дека судовите, јавните обвинители и службените лица на Министерството за внатрешни работи можат да постапуваат само доколку поседуваат соодветно образование, посебни знаења и искуство од областа на правата за детето и за кривично-правната заштита на малолетниците.[1] Сите органи кои постапуваат со малолетниците - жртви се должни да преземат мерки за помош и заштита, како и да постапуваат на начин со кој ќе се избегнат можните штетни последици за личноста на малолетникот и неговиот развој. На овој начин, за прв пат во еден законски акт, се воспоставува обврска на надлежните органи да водат сметка за оваа димензија на постапување кога се во прашање жртвите на кривичните дела, она што недостасува во законодавството, а уште повеќе во практиката, кога се во прашање полнолетни жртви на кривични дела. Нагласена е итноста на постапката во која малолетникот се јавува како жртва, при што Законот не го операционализира ова начело, односно не ги прецизира роковите во кои ваквите постапки би требало да се завршат, при што ова прашање се остава на судската пракса. Пропишано е и задолжително присуство на ополномоштениот бранител (дали од страна на родителите на малолетникот или од лицето кое треба да се грижи за малолетникот, или пак од страна на судот по службена должност), кое треба да биде избрано од редот на адвокатите кои се здобиле со посебни стручни знаења од областа на правата на детето и малолетничката правда, во текот на целата постапка. Согласно наведениот Закон, детето - жртва на кривично дело, ги има следниве права во текот на постапката: со него да се постапува со почитување на неговото достоинство, да биде заштитено од секаков вид на дискриминација, да биде известно за своите права на јазик разбирлив и соодветен на неговата возраст, како и почитувањето на правото на приватност, детето, односно родителите или родителот, односно старателите или старателот да учествуваат во

кривичната постапка како оштетен со приклучување кон кривичниот прогон или за остварување на имотноправното барање за штета, право на посебна заштита од секундарна виктимизација или ревиктимизација и право на психолошка и друга стручна помош и поддршка од страна на органи, установи и организации за помош на децата жртви на кривични дела.[2] Законот пропишува и посебни мерки на процесна заштита на децата - жртви при давањето исказ и испитувањето во сите фази на постапката. Овие мерки судот ги применува во случај кога детето има потреба од посебна грижа и заштита или кога детето е жртва на трговија со луѓе, насилство или сексуална злоупотреба, како и на кривични дела против човечноста и меѓународното право или други тешки дела сторени кон деца за кои со закон е утврдена казна затвор над четири години. Како посебни мерки законот ги пропишува: користењето на екрани за заштита на жртвата и сведокот од погледот на обвинетиот, прикривање на идентитетот или на изгледот, давање исказ преку видеоконференција, отстранување на тогите и капите, исклучување на јавноста, видео и аудио запис на исказот кој ќе се користи како доказ, видео и аудио запис од распитот кој ќе се користи како доказ, земање исказ преку посредство на стручно лице, употреба на посебни технички средства за комуникација и заштита на приватноста на детето и неговото семејство.

Општата слика за агресивниот криминалитет денес во еден мошне широк обем ја дополнуваат сексуалните деликти (*delicta carnis*). Различните појавни облици на сексуална деликвенција (силување, полова злоупотреба на малолетници, педофилија, детска порнографија итн.), со својата бруталност предизвикуваат, често повеќе во споредба со другите дела на насилство, бурна реакција на јавноста и постојано враќање кон ретрибутивниот арсенал на казнетото дело. Доаѓа до промена на социјалните ставови кон сферата на половите односи: ако за заостанатите земји биле и останале карактеристични сексуалните табуи и различните стандарди за заштита на лица од машки и од женски пол, за развиените земји е карактеристична тенденција на половата рамноправност, слободата на половото определување и односите на засилена заштита на малолетниците. Со развивањето на техниката и технологијата и нејзиното злоупотребување во областа на сексуалните односи (пр. со педофилија, порнографија итн.), како и со создавањето или откривањето на нови/стари облици на сексуални девијации (пр. семејното насилство) кај кои како жртва се јавува најранливата и најзаштитена категорија на лица - малолетниците, се наметна потребата од нивно инкриминирање и од заострување на казнетата политика во однос на постоечките дела. Дел од кривичните дела кои ги сочинуваат т.н. сексуални деликти, се карактеризираат со постоењето на елементи на насилство и се дел од агресивниот криминалитет. Без овие дела не може да се добие комплетна претстава за т.н. деликти на насилство во коишто несомнено припаѓаат. Ова се однесува не само на силувањето, туку и на разни други појавни облици на сексуалните деликти (пр. сексуални насилства врз малолетници и др.). Според анализата на МВР, во нашата земја профилот на сторител на сексуални злоупотреби е маж на возраст од 20 до 30 години, со неоформено образование, без квалификации, невработен кој припаѓа на ниските социјални слоеви. Тој најчесто напаѓа девојчиња, нејчесто од социјално

загрозени семејства, претходно ја познава жртвата, односно е дел од неговото социјално опкружување. Со цел превенција и гонење за делата кои се однесуваат на сексуалната злоупотреба на децата, неопходно е да се прибираат податоци, но и да се обезбедува заштита на личните податоци во врска со идентитетот и генетскиот профил на лицата осудени за делата утврдени со Конвенцијата за правата на детето. Во имплементација на овие одредби од Конвенцијата, со Законот за малолетничка правда на Република Македонија е предвидено дека за примена на мерките на помош и заштита од страна на центарот или судот интерна евиденција води центарот, а податоците на сите центри се доставуваат до регистарот за примена на мерките што го води Министерството за труд и социјална политика. По наполнување на 18 години на малолетникот, податоците од регистарот се бришат. Овој регистар веќе е воспоставен и во него се внесуваат потребните податоци за малолетникот - жртва. Во јануари 2012 година се донесе Законот за посебен регистар на лица осудени за кривични дела на сексуална злоупотреба на малолетници и педофилија. Целта на Законот и неговата примена е обезбедување заштита на децата од сексуална злоупотреба и подофилија преку достапност на информации за лицата кои живеат во нивната околина, а кои се осудени за кривични дела поврзани со сексуалната злоупотреба на малолетни лица и педофилија (www.stop-pedofilija.org.mk). Согласно наведениот закон се води посебен регистар на лица осудени со правосилна пресуда за кривични дела за сексуална злоупотреба на малолетни лица и педофилија, преку кој се овозможува пристап до одредени информации за сите осуденици за овие кривични дела, каде што се објавени името и презимето на сторителот, датумот на раѓање, адресата на живеење, кривичното дело за кое е осудено како и неговата фотографија. Кривичноправната заштита на децата - жртви на сексуална злоупотреба е опфатена со Кривичниот законик и со Законот за кривична постапка[3]. Прописите кои ја уредуваат постапката на идентификација, откривање, гонење, собирање докази и нивно утврдување пред судот, како и изрекувањето санкции, се содржани во Законот за кривична постапка и во Законот за малолетничка правда. Казнено-правниот систем треба да обезбеди доследно спроведување на Законот за кривична постапка кој дозволува разговори преку видео врска. За ова ќе биде потребно обезбедување посебна просторија во судовите, соодветна опрема и обука за нејзино користење, што досега сè уште не е обезбедено.

Малолетниците - жртви на кривично дело, треба да бидат под капата на една посебната процесно-правна заштита на лица кон кои општеството и самите институци во него ќе се грижат за доволно да ги инволвираат во самото општество, да им пружат заштита, да ги вклучат во процесот на социјализација, за тие да не се чувствуваат како маргинализирана категорија.

Сметам дека положбата на малолетниците - жртви на кривични дела во нашето општество со донесување на Законот за правата на децата е подигната на едно високо ниво, во согласност со Конвенцијата за правата на детето, кој доколку институциите

го почитуваат и постапуваат согласно него, кај нас малолетникот - жртва на кривично дело никогаш нема да биде маргинализирана категорија.

[1] Ibid., член 137 од ЗМП

[2] Ibid., член 145, став 1 од Закон за правата на децата

[3] Законот е објавен во “Службен Весник” на РМ бр. 15, од 7.03.2005 година.

Правата на лицата со попречености во Република Македонија- Со поминат рок или сè уште употребливи?

Теодор Богоевски

Не може да зборуваме за закон за заштита и унапредување на правата на лицата со инвалидитет, кога првата пречка се среќава во највисокиот закон на правната пирамида – Уставот. Така **член 35** вели: „Републиката се грижи за социјалната заштита и социјалната сигурност на граѓаните согласно со начелото на социјална праведност. Републиката им гарантира право на помош на немоќните и на неспособните за работа граѓани. Републиката им обезбедува посебна заштита на **инвалидните** лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот“. И **член 36**: „Републиката им гарантира посебни социјални права на борците од Антифашистичката војна и од сите националноослободителни војни на Македонија, на воените **инвалиди**, на прогонуваните и затвораните за идеите на самобитноста на македонскиот народ и неговата државност, како и на членовите на нивните семејства кои немаат можности за материјална и социјална егзистенција. Посебните права се уредуваат со закон“.

Во двата члена се користи називот „инвалидни“ и „инвалиди“, што сам по себе е дискриминирачки и гради лоша слика за лицата со инвалидитет. Ќе се запрашаме зошто? Затоа што *invalid* е спротивно од *valid* т.е. спротивно од валидно е невалидно. Често зборот „валидно“ се користи кај прехранбените производи и со тоа се означува нивниот рок на важење. По истекот на рокот производите стануваат инвалидни т.е. неупотребливи и невалидни. Можеби суптилно, но таквиот назив ја гради токму таа слика за лицата со инвалидитет да се доживуваат како неупотребливи и тоа е недопустливо да биде пишано во Уставот кој се залага за човековите права на сите граѓани подеднакво. Разликата помеѓу лице со инвалидитет и инвалидно лице е тоа што лице со инвалидитет укажува на тоа дека тоа лице има поединечни невалидности, но сепак во целина е валидно и таа валидност треба да се искористи максимално за нивен придонес во секојдневните и општествените работи. А како да се постигне тоа кога Уставот директно не ја пронаоѓа таа валидност и ги категоризира како невалидни уште на самиот почеток. Секој донесен закон понатаму за унапредување на нивните права е контрадикторен користејќи го тој израз. За разлика од кај нас, во САД со донесување на *Americans with Disabilities Act of 1990*, се отстранува употребата на називите *инвалид*, *хендикепиран*, па дури и називот *disabled* се менува со *people with disabilities*.

Со оглед дека законите се носат со цел за подобрување на општеството во целина и унапредување на квалитетот на животот на поединците, многу е важно што тие предизвикуваат и придонесуваат во реалноста. Па така, спуштајќи се по правната хиерархија норми кои не смеат да останат незабележани се:

Право на додаток за мобилност

“Правото на додаток за мобилност се обезбедува за лице со 100% телесен инвалидитет кое самостојно користи инвалидска количка со навршени 26 години и лице со квадриплегија или со умерени, тешки и длабоки пречки во менталниот развој кое користи инвалидска количка со придружник, поради создавање на услови за изедначување на нивните можности за вклучување во секојдневниот живот во заедницата на овие лица.

Месечниот износ на додатокот изнесува 7.000 денари, усогласен со порастот на трошоците на живот за претходната година, објавени од Државниот завод за статистика, во јануари за тековната година.

Право на додаток за слепило може да оствари лице чиј годишен нето приход по сите основи изнесува најмногу до вкупниот годишен износ на просечни нето месечни плати исплатени за секој месец за претходната година. Правото на додаток за мобилност не може да оствари лице кое што го користи правото на цивилна или воена инвалиднина, согласно со закон.

Правото на додаток за мобилност се остварува од денот на поднесување на барањето, врз основа на конзилијарно мислење и наод од најмалку тројца лекари специјалисти од соодветните специјалности од терцијарна здравствена установа (Универзитетски клиници во Скопје).

Во постапка по жалба против решението на центарот одлучуваат тројца лекари специјалисти од соодветните специјалности од терцијарна здравствена установа (Универзитетски клиници во Скопје) кои не го донеле конзилијарното мислење во прв степен”.

Пред сè, по кој основ се одлучува дека социјализацијата треба да почне од 26 години и дали тоа всушност укажува дека животот пред тоа треба да се води изолирано од општеството. Како би личела социјализацијата на човек кој 26 години бил изолиран од социјалниот живот? Тоа укажува на непромисленоста при носењето на вакви норми. Апсурдно е нормите да се од советодавен карактер, иако овде мотивот е социјализација, не ги гледаме обврзувачките механизми за нејзина реализација. Ова право на мобилност пред сè треба да е без старосна граница, и да е обврзано со образование, работа, па макар и прошетка во парк. Овој закон наместо да мотивира, учествува во создавање на паразити кои се помируваат со својата ситуација и немаат никаков придонес во градењето на сопствената иднина.

Апсурдноста и недостигот од правна логика може да се забележи и во: **Правилникот за индикациите за остварување на право на ортопедски и други помагала**. Член 28 од овој Правилник гласи:

„Осигуреното лице има право само на една собна инвалидска количка на рачен погон. По исклучок од став 1 на овој член осигуреното лице кое е во работен однос, или врши

дејност врз основа на која е осигурено, како и на децата кои се на редовно школување до 18, односно 26 годишна возраст, покрај собна инвалидска количка има право и на теренска инвалидска количка на рачен погон. По исклучок од став 2 на овој член, на осигуреното лице наместо теренска инвалидска количка на рачен погон може да му се одобри инвалидска количка на електромоторен погон ако поради функционалниот статус на рацете и нозете не може активно да покренува количка на рачен погон, ако Лекарската комисија на Фондот оцени дека е способно сигурно и самостојно да ја управува”.

Замислете, за да се стекне право на инвалидска количка на електромоторен погон, со која на лицето со инвалидитет би му се овозможило самостојно да се движи, тоа лице мора да е редовен студент, или да е вклучен во работен однос. А, за истите да ги оствари пред сè треба да е во можност да стигне до таму, за што и му е потребна инвалидска количка на електромоторен погон во прв план.

Вакви примери може да сретнеме многу, во секој сегмент од нашиот правен систем, но за реална промена потребна ни е поголема граѓанска свест. Има многу механизми за подигнување на свеста кај граѓаните, преку различни кампањи, проекти, трибини и сл., но најмоќниот инструмент за ширење на свесноста кај нас се политичарите, како и власта пред сè. Затоа, неопходно е лицата со инвалидитет да бидат директно вклучени во централната и локалната власт. Идејата е присуството на лицето со инвалидитет да ја крене свесноста кај колегите управители од централната и локалната власт. При секојдневна комуникација, колегите ќе ги научат потребите на лицето со инвалидитет и со поголемо разбирање би се носеле идните одлуки за унапредување на правата на овие лица. Лицето со инвалидитет ќе може со тоа директно да влијае во одлучувањата што го засегаат него и се од негов интерес, не само како лице со инвалидитет, туку и како граѓанин пред сè. Ова не е ни малку лесна задача, со оглед на тоа дека во изминативе пет години од 72, само 8 лица завршиле високо образование. Ова бара една темелна реформа, која треба да биде сеопфатна. Од обрзувачки механизми за изнесување на лицата со инвалидитет во социјалниот живот, до овозможување на инфраструктурни и социјални услови за нивна секојдневна интеграција во општеството.

Последната анализа укажува дека во Македонија живеат 15% лица со инвалидитет, лица кои влечат пари од буџетот еднонасочно. Затоа од огромна важност е нивната валидност да биде максимално искористена, со што би се зголемила нивната самостојност и би придонеле како во буџетот, така и во квалитетот на сите сегменти во општеството. За да биде тоа остварливо, треба да се почне од самиот Устав, кој се залага не само за човечкиот живот, туку и за квалитетот на човечкиот живот. Тоа е првото домино кое треба да се турне за реформите да тргнат по правилен и правичен тек.

Заштита на правата на ЛГБТИ-лицата во Република Македонија

М-р Марија Јолевска

Правата на ЛГБТИ-лицата се заштитени во рамките на постојното меѓународно право за човекови права, но честопати има потреба од воведување специфични мерки со цел да им се овозможи на лезбејките, геј-лицата, бисексуалците, трансродовите и на интерсексуалните лица(ЛГБТИ) целосно да уживаат во своите права. Лицата од ЛГБТИ-заедницата ги имаат истите права како и сите други луѓе, за нив не се измислени нови права и тие треба да ги уживаат сите човекови права што постојат.[i]

Република Македонија и покрај континуитетот во ратификација на меѓународните договори и хармонизација на законодавството со Европските стандарди, во голема мерка отстапува во заштитата на човековите права, посебно за ЛГБТИ лицата.

Според ИЛГА – Индекс на европската мапа на виожитото за 2016 година – која ги отсликува националните правни политики за човековите права на лицата на ЛГБТИ во Европа, Македонија е повторно со најнискиот процент во однос на останатите поранешни републики на Југославија.[ii]

Голем дел од домашното законодавство доведува до повреда на основните права на ЛГБТИ-лицата. Земено во предвид дека сексуалната ориентација во законите се споменува многу ретко, а родовиот идентитет не се споменува, најголемиот товар по однос на имплементацијата паѓа на институциите и се базира на нивното толкување.

Со цел да се добие сеопфатна слика, анализата ќе биде поделена на неколку поглавја анализирајќи го националното законодавство на Република Македонија од аспект на дискриминација на ЛГБТИ заедницата со соодветно изведени заклучоци и препораки.

Проблеми со кои се соочуваат ЛГБТИ лицата и можни правни решенија

Закон за семејство

Во Република Македонија се дискутира за правата на хомосексуалните двојки, вклучувајќи ги и оние за брак, особено во изборниот период или кога треба да се дефокусира јавноста, со цел создавање на “морална паника” и “вештачка конфузија”.

Со намера да се поттикне омраза кај публиката се сервира темата за брак на истополовите двојки, а останатите прашања на заштита на ЛГБТИ лицата, намерно се ставаат во сенка.

Согласно член 15 од Законот за семејство[iii], како услов за склучување на бракот е лицата да бидат од различен пол, и со ова директно се дискриминираат истополовите двојки. Истиот услов се однесува и на вонбрачната заедница, како заедница на живот

помеѓу маж и жена, којашто се изедначува со брачната заедница доколку вонбрачната заедница трае најмалку една година.

Бидејќи за решавање на ова прашање потребен е поширок политички и јавен консензус, прв чекор што би требало да се преземе е признавање на вонбрачната заедница помеѓу истополови лица и остварување на правото на меѓусебно издржување и имотот стекнат за време на траење на заедницата.

Законот за спречување и заштита од дискриминација

Сексуалната ориентација и родовиот идентитет како основи за заштита од дискриминација се изоставени од Законот за спречување и заштита од дискриминација.[iv]

Во член 3 од Законот за спречување и заштита од дискриминација, таксативно се наведени основите за заштита од дискриминација, меѓу кои се и “припадност на маргинализирана група”, како и “која било друга основа”. И, оттука, на законодавецот му се остава простор за слободно толкување.

Со цел решавање на овој проблем потребно е изменување и дополнување на членот 3 со “сексуалната ориентација” и “родовиот идентитет” како основи за заштита од дискриминација

Кривичен законик

Во член 319 од Кривичниот законик[v], кој се однесува на “Предизвикување омраза, раздор или нетрпеливост врз национална, расна, верска и друга дискриминаторска основа”, исто како посебни основи не се предвидуваат “сексуалната ориентација” и “родовиот идентитет”.

Покрај законските измени на Кривичниот законик, во кој ќе бидат предвидени “сексуалната ориентација” и “родовиот идентитет” како посебни основи за заштита, потребна е поширока општествена акција за подигање на свеста за сериозноста на “кривичните дела од омраза”.

Признавање на промена на полот

Човековите права на трансродовите лица во Македонија долго време се игнорирани и запоставени, и истите се соочуваат со сериозни проблеми, кои се специфични само за нив.

Со Законот за лично име[vi], во Република Македонија се дозволува промена на личното име и презиме, меѓутоа тоа не важи и за промена на полот.

Лицата кои го промениле полот наидуваат на правно административни проблеми, за тоа кој во државата е надлежен за промена на лични документи за идентификација

За остварување на автентичен живот, како и нормално функционирање во секојдневниот живот, потребно е трансродовите лица да имаат пристап до лични документи за идентификација.

За таа цел, потребно е да се донесе “Закон за промена на полот”, како правна рамка заснована на меѓународните стандарди, во која системски и прецизно ќе бидат дефинирани, заштитени и признаени правата на трансродовите лица.

Позитивна законска регулатива во однос на ЛГБТИ заедницата

Закони кои во своите антидискриминациски одредби ја вклучуваат сексуалната ориентација како основа за дискриминација се следните:

- Член 16 од Законот за јавно здравје[vii]
- Член 5 од Законот за заштита на правата на пациентите[viii]
- Член 108 од Законот за високо образование[ix]
- Член 53 од Законот за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги[x]

За случаите на говор на омраза на радио и телевизија, секој може да поднесе претставка до Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, посочувајќи ја програмата, конкретниот медиум, датумот и периодот на емитување на програмата.[xi]

- Член 9 од Законот за волонтерство[xii]

Препораки

Од страна на државните органи да се изработи сеопфатна и детална стратегија со акционен план за заштита на правата на ЛГБТИ лицата.

Да се изменат и дополнат законските одредби во однос на правата на ЛГБТИ лицата и соодветна нивна имплементација.

Државните органи, заедно со невладиниот сектор да преземат активности за подигање на свеста за подобрување на состојбата на ЛГБТИ лицата.

Да се организира кампања за сексуалното здравје во средните училища, преку која ќе се зборува и за сексуалноста на ЛГБТИ лицата.

Да се спроведе кампања за зголемување на свеста за негативните последици од говорот на омраза и делата од омраза, насочени кон ЛГБТИ лицата.

[i] http://eeas.europa.eu/archives/delegations/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/documents/more_info/publications/lgbti_guide_mk.pdf

[ii] http://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/side_brainbow_europe_index_may_2016_small.pdf

[iii] Законот за семејство (“Службен весник” на Република Македонија бр.80/92, бр.9/96, бр.38/04, бр.33/06, бр.84/08, бр.67/10, бр.156/10, бр.39/12, бр.44/12, бр.38/14, бр.115/14, бр.104/15, бр.150/15)

[iv] Законот за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр.127/10)

[v] Во Кривичниот законик (“Службен весник на Република Македонија” бр.37/96, бр.80/99, бр.4/02, бр. 43/03, бр. 19/04, бр.81/05, бр. 60/06, бр.73/06, бр.7/08, бр.139/08, бр.114/09, бр.51/11, бр.135/11, бр.185/11, бр.142/12, бр.166/12, бр.55/13, бр.82/13, бр.14/14, бр.27/14, бр.28/14, бр.115/14, бр.132/14, бр.160/14, бр.199/14, бр.196/15, бр.226/15 бр.97/17)

[vi] Закон за лично име (“Службен весник на Република Македонија” бр.8/94, бр.66/07, бр.103/08, 51/11)

[vii] Закон за јавно за јавно здравје (“Службен весник на Република Македонија бр.22/10”)

[viii] Закон за заштита на правата на пациентите (“Службен весник на Република Македонија“ бр. 82/08)

[ix] Закон за високо образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/08; 103/08; 26/09; 83/09; 99/09; 115/10; 17/11; 51/11; 123/12; 15/13; 24/13; 41/14; 116/14; 130/14; 10/15; 20/15; 98/15; 145/15; 154/15 и 30/16)

[x] Закон за аудио и аудио-визуелни медиумски услуги (“Службен весник на Република Македонија” бр.184/13, 13/14, 44/14, 101/14 и 132/14, 142/16 и 132/17)

[xi] <http://www.govornaomraza.mk/page/index/3>

[xii] Закон за волонтерство (“Службен весник на Република Македонија” бр.85/07)